

A regényben szereplő Anikó még a nevét is megváltoztatja, hogy semmi ne emlékeztesse a szüleire. Egy csimpánzzal és két szurikátával tengődik egy bezárt egészségügyi állomáson. Nem lövöm le a poént, de Orcsik gyönyörűen bánik a lány személyiségével, izgalmasan bontja ki az életét. Számomra Anikó a mű legmisztikusabb szereplője. Az állatok kiszabadulása/kiszabadítása a szerző számára a káoszt jelenti, de ekkorra már senki sincs észnél. A józanság eltaposott, kirabolt, megalázott, és megerőszkolt emlékét fújja a szél, szárítja a nap, és kebelezi be az idő.

(Orcsik Roland: *Fantomkommandó. Forum–Kalligram, 2016*)

Bíró Tímea

Zugolától a soundig – A Balaton-metafora színeváltozásai

A Balaton – a táj és lélek idilli találkozásának helye – az elmúlt századok során szinte nemzeti szimbólummá vált, hiszen az itt megtapasztalható kozmikus élmény a tökéletesség már-már *fausti pillanatát* kínálta: az elveszett paradicsom archetipikus állapotát. Az onnan kiűzött ember számára a magyar univerzumban is akadt egy hely, ahol meg lehetett találni ezt az Arkádiát: a Balatonnál. Mint azt Weöres Sándor megénekelte: „A Balaton / hintáz velem / két menny között / ring életem”.

A tóval kapcsolatos toposzok is ugyanezt az életérzést tükrözik: *fényözönben fürdő homéroszi táj, az időtlen magyar Arkádia, Tempe-völgy, aszszonyos Balaton, magyar tenger, itt az idő másképp telik, itt nincs hétköznapi, a természet (a jó Isten) örömkönnye, az egész nemzet öröme, szívemelő táj...*

Ezek az „eposzi jelzők” a modern idők egyik legjellemzőbb sajátosságára, a *szenvedésontológiák* háttérbe szorulására utalnak, melyek helyét a civilizált társadalmakban egyre inkább az *örömontológiák* veszik át. Magyar földön e világerzés egyik első megjelenési helye – a Balaton volt.

Nézzük, hogyan is változott a Balaton-metafora a történeti idők nyelvi játékterében.

*

A pannon táj kapcsán írónk előszeretettel emlegetik a klasszikus nyugalmat, a harmóniára törekvő hajlamot. *Babits Mihály* szerint „... Kedves, harmonikus színeivel könnyű és elegáns, szinte klasszikus formaérzékre nevel... enyhe, kék vidék. Nem csoda, ha a dunántúli írók állnak a latin könnyűséghez és eleganciához legközelebb.” Cs. *Szabó László* szerint „... Pannónia a szentek fegyverét használja. Azzal hódít, hogy szelíd... A fák talán olaszul is tudnak, a szőlővel rakott balatoni vulkánok pedig éppenséggel arra a földre emlékeztetnek, ahol Aeneas egy kihűlt kráteren át az alvilágba szállt... Hazudik a hitrege: Aeneas a szemközi hegyek közt ereszkedett az alvilágba. Badacsonytól az Őrshegyig minden latin ősi

hazájára ismerne ebben a sorhegyben. Kár, hogy Vergilius sosem látta.” Azaz: átöröklődött valami a római időkből. Az általuk megteremtett szőlőkultúra révén a rendezettség is megjelent e tájon.

Hamvas Béla, aki a magyar tájak képviselte szellemiséget – a géniuszokat – leginkább számba vette, a legmelegebb szavakkal Dél géniuszáról írt. A délnyugati magyar tájakon „... Sehol semmi túlzás, izzasztó erőkifejtés. Ez az oldottság a tájban, az emberben, a dolgokban, a közösségben, a beszédben, a mozgásban... Az itteni nép... a hódításnál többre becsüli a békét, a lovagiasságnál a családiasságot, a türelmetlenségnél a higgadtságot, a fokozott tevékenységnél a sétát. Léttartalma: az aranykori hagyomány. A mérték a szabadság. A heroikus nép a tevékenységben, az idilli nép a tétlen békében érzi magát szabadnak.”

*

„Hazánk legkellemesebb zugola”: a romantika Balatonja

A Balatont a magyarság számára igazán a romantika fedezte fel. Úgy, ahogy más népek számára a tengert. A korábban csupán mocsarasnak tekintett táj, mely – Garay János szavaival élve „egy évezreden át ugarul állott” – néhány év leforgása alatt „magyar Árkádiává”, „Tempe-völgygé”, a „világ egyik legfestőibb tájává”, „a magyar lélek gyógyhelyévé” változott, ahol szabadon szárnyalhat a gondolat, ahol „vidorabb” az élet. A romantika kék virágát sokan e tájon vélték megtalálni. – Szláv nevének eredeti jelentése – ’mocsárvár, sárvár’ – hamar átlényegült.

A romantika által új horizontok, új életérzések, értékrendek jelentek meg a magyar égen. Ezek nyomán a természetből immár „kiemelkedő” balatoni táj és a magyarság között egy olyan párbeszéd – diskurzus – vette kezdetét, amely mind a mai napig tart – és korántsem tekinthető lezártnak.

A romantikus lelkek a természetbe menekültek, bágyadt lelkükre ott találtak gyógyulást, felfrissülést, „lélekderűt”. Számukra a táj templom, fái annak oszlopai, pásztorok járta ligetei oltárképek, fényteli egéből a szférák zenéje hallható. Mindez kozmikus távlatban, a szabadság kiteljesedésének helyeként rögzült a kortársak tudatában. Történelemszemléletük szerint hajdan létezett egy *aranykor*. Ilyennek vélték a lovagi erényekben gazdag középkort, amikor még „kerek volt a világ”. A felvilágosodás – és nyomában a napóleoni háborúk – azonban felborították ezt a harmóniát, és a kortársak gondolatvilágában központi helyet kapott a *világból való elvagyódás*. Minden valamire való romantikus művész keresett magának egy szigetet, egy még fel nem fedezett helyet, ahová elzarándokolhatott a világból. Ez a különvilág-teremtés gyakorta a titokzatosság, a különösség, a csodaszerűség transzcendentális légkörével itatódott át. A modern tájkép, Spengler szerint, kozmikus érintés, ütem (Kosmischer Takt).

A romantika szeme a világot a szépség jegyében szemlélte. A mindenség harmóniája, a teljesség csak általa ragadható meg. Így vált a természet szimbólummá, a teljes élet birtoklásának szimbólumává. Ehhez a romantika hívei várakkal, várromokkal bővelkedő változatos – idilli és vad – tájat ígyekeztek találni, melyet Magyarországon szinte magától értetődő természetességgel – a Balaton vidékén találtak meg.

Jókai így vallott erről: „Mit érhetnének mást e név alatt, mint a Balaton vidékét? melyik tájrésze hazánknak érdemli meg inkább a Tempe-völgy nevét? ahol magasabb szellemek dalolni taníták a költőt; a nem költők pedig érezni azt, amit a költő énekelt.”

Kisfaludy Sándor tájromantikával átítatott regéi (Csobáncz, Tátika, Somló) – a gáláns lovagok és nemes lelkű várkisasszonyok történetei – úgyszintén a múltidcsőítés jegyében születtek. Ezeket a mai olvasó naiv és érzelmes történeteknek tekinti, de a kor atmoszférájában – a szentimentális szív és a józan ész harcának történetei – nemzedékeket bűvöltek el. E regékben a várromokat a romantika párában úszó édesbús aranyfelhői lengik körül: „Ülly mellém a kandallóhoz, / Fel van szíttva melege; / Csobáncz-várról, Édes-kedves, / Im! Hallyad, egy agg rege.” (Csobáncz)

A modern pszichológiában a chicagói *Csíkszentmihályi Mihály* által kidolgozott és elterjesztett fogalom, a *flow* – áramlás, lebegés – a magyarság életében, mint közös világi élmény, minden bizonnyal a Balaton kapcsán teljesebben ki-előszőr. Ahogy a *Közhasznú Ismeretek Tárában* (1833) olvashatjuk a tőről: „... az itt minden feszességet levetkező magyarság, hazánk legkellemesebb zugolává teszi.”

Mint ahogy a XIX. századi, egyre erősödő, gazdagodó, öntudatában erősödő Amerika szimbólumává a Niagara-vízesés vált, úgy formálta a polgárosodó, nemzeti öntudatában erősödő, Európához hasonlítani kívánó magyarság önképét a gyorsan fellobbanó romantikus Balaton-kultusz. A Balaton hamar metaforává, az öröm, az élmény, a kellem hazai megtestesítőjévé vált.

A tájromantika keltette érzéshullám – feloldódva és gazdagodva az őt követő stílusok és izmusok világában – napjainkig tovább él.

Csinosan és komfortosan: a biedermeier érzésvilágában

A Balaton és a romantika kapcsolatának vizsgálata során nem szabad megfeledkeznünk az ugyancsak ez idő tájt virágzó biedermeierről, amely a szenvedélyes lázadásnál, a költői apostolszerepnél sokkal fontosabbnak tartotta a testi-lelki nyugalmat, a lojális belenyugvást, a családi polgári kényelmet, a bensőséges szívöröm és a derű megtalálását – távol a barokk dagályosságtól és a fölvilágosult racionalizmustól. A nagy eszmék árnyékában egy kevésbé ismert, de máig erősen ható új életformát hívott életre.

E biedermeier a lélek bensőséges nyugalma a kies vidéken, idilli tájakban igyekezett megtalálni. Az egyre csinosodó, komfortosabbá váló fürdőhelyek, mint Balatonfüred, erre kínáltak lehetőséget.

A Balaton ez idő tájt már a társas lét helye is. Füred *Magyarország nyári fővárosa*, ahol a kor jelesei gyakran megfordultak. Neve már a reformkorban fogalommal vált. József nádor *Magyarország díszének* nevezte (1821). Tátrafüred, Mátrafüred, Lillafüred, Káptalanfüred, Tarpatakfüred, Thurzófüred – mint újonnan alakult üdülőhelyek – innét kapták nevüket. A máig élő Anna-bál hagyománya úgyszintén a biedermeier életérzés jegyében született, s él mind a mai napig. Az idén immáron 191. alkalommal rendezik meg, és Füred most is „hazánk legnagyobb társasági eseménye”-ként hirdeti, ahol „a szépség, a tisztaság, az erő, a lendület és a nőiesség mind érzékelhető”.

Márai Sándor Balatonfüred emlékhelyein elmerengve így írt: „...ez a legtisztább magyar biedermeier” (Ég és föld).

Füred igazi fejlődése azonban csak az 1860-as években indult meg, elsősorban a tihanyi apát és a pannonhalmi főapát bőkezűségének köszönhetően, akik európai színvonalú fürdőt kívántak itt teremteni. Például felépült a minden valamirevaló fürdőhelyen nélkülözhetetlen kúrszalón, a társasági élet központja. Továbbá helyi újság, kölcsönkönyvtár, lövölde, fagyfalda állt a vendégek rendelkezésére. És a tó körül gomba módra szaporodtak a villák, a szállodák is. Igaz, sokszor a hely szellemétől teljesen idegen, historizáló, eklektikus stílusban, vagy a sváb építészet elemeivel fölcifrázva. És új fogalmakkal is megismerkedhettek az itt nyaralók: *gőzhajó, yachtclub, szandolinverseny, vasúthálózat, Balaton-átúszások, gyógysetány, szőlőkúra, lawn-tennis...*

Endrődi Sándor tollából pedig egy új fogalom született: „balatoni riviéra”.

A felértékelt Balaton

A trianoni béke után, amikor az ország tengere, ismert gyógyfürdői a környező utódállamokba kerültek, a kortársak szemében felértékeltődött a Balaton, még inkább szebbé vált a „magyar tenger”. Partjai mentén egyre-másra épültek ki a különböző „telepek”: *Szalmássy-telep, Óvári-telep, Antal-telep, Mária-telep, József-telep, Pius-telep...* Akkor e neveknek olyan pozitív csengésük volt (‘fejlesztési övezet’), mint napjainkban a lakóparkoknak.

A Balaton szépségét egyre több festő, író-költő igyekezett megragadni, mint például Kosztolányi Dezső: „Andalító esték vannak itt és arany reggelek, mikor egészségesebbnek, magyarabbnak érezhetjük magunkat. Körülötünk a színek legyezője majdnem napkeleti pompában ragyog. Az, aki nem járt itt, nem élt huzamosabban e partokon, könyvből vagy mások elmon-

dásaiból semmiképp se alkothat magának fogalmat a magyar palettáról, az almazöld égről, mely alatt mályva- vagy ibolyahullámok türemlenek, a nap rózsaszín születéséről, bíbor haláláról és küllősen sugárzó pompájáról, az éjszakák kék csendjéről, a holdas esték zöld költészetéről vagy a viharokról, melyek szederjes hullafoltokat varázsolnak az égre, a tarjagos, pala- vagy májszín fellegek közé. A gazdagság zavara fogadja a szemlélőt.”

A „széles tömegeké”, avagy a szocreál Balaton

A „létező” szocializmusban a Balatonnál, a kor ideológiája szerint, a dolgozók pihenhették ki fáradalmaikat. (A székesfehérvári vasútállomás szocreál freskói épp ezt, a Balatonhoz induló munkáscsaládokat ábrázolják.) A tó a „széles tömegeké” lett. A vendégforgalom már a milliós nagyságrendet is elérte. És hamar új eposzi jelzőt is kapott: *néplavor*.

SZOT- és pártüdülők, KISZ-táborok épültek, de a tó a keleti és a nyugati blokk turistáinak (részben titkos) találkozóhelye is, akiket a „Zimmer frei” feliratok invitáltak ide.

Mások, például Illyés Gyula számára, a diktatúra éveiben az elvonulás helye lett, ahol a hatalom keze nehezebben érte utol, például nem kellett ilyen-olyan pártállami rendezvényeken részt vennie.

A korban divatos „nemzetgazdasági érdekre” való hivatkozás felgyorsította a Balaton kizsákmányolását: partjaiból ilyen-olyan önző érdekek raboltak el egy-egy darabot, illetve stílustalan épületek sokasága nőtt ki a földből. Ezekben az évtizedekben – a reformkorhoz hasonlóan – számos író, publicista segélykiáltása hangzott el a Balatonért. *Kellei György* szerint „...elkezdődött a tó elrablása, szellemi és gyakorlati értelemben egyaránt”. De *Tamás István*, *Rákossy Gergely*, *Thiery Árpád*, *Bertha Bulcsú*, *Tüskés Tibor* és mások „farkasüvöltéseit” úgyszintén említhetjük.

Dobd le magad! Itt a plázs! – a posztmodern Balatonja

A tó nevének jelentésköre napjainkban – a 21. század elején – újra változni látszik: egyre inkább a fogyasztói társadalom *beach*, majd legújabban *plázs* életérzése tapad a nevéhez. Mindkét név olyan helyre utal, ahol puha, homokos tópart, gyönyörű panoráma, napozóteraszok, erotic center, bulistrand, törpepálmák és leanderek gondoskodnak a „nagyon happy” érzésről, a bulihangulatról, az ellazulásról, természetesen *by night* is, amikor *dúl a love*. És rossz idő esetén is vendéglátó komplexum áll a vendégek rendelkezésére, ahol óriási italválaszték, holdfényes partik, hazai és külföldi előadók „krémjének” koncertjei, továbbá jazzpiknik várja a nagyérdeműt; a „passzív sportolók” pedig sörözés közben óriási kivetítőkön követhetik a nyár legizgalmasabb sporteseményeit.

Az egyik legnagyobb balatoni strand – „a nyári ellazulás központja” – napjainkban így hirdeti szolgáltatásait:

„Dobd le magad! Itt a PLÁZS!

Június 18-án indul a PLÁZS, egy „rozétól ázott” vízparti WellHello koncerttel.

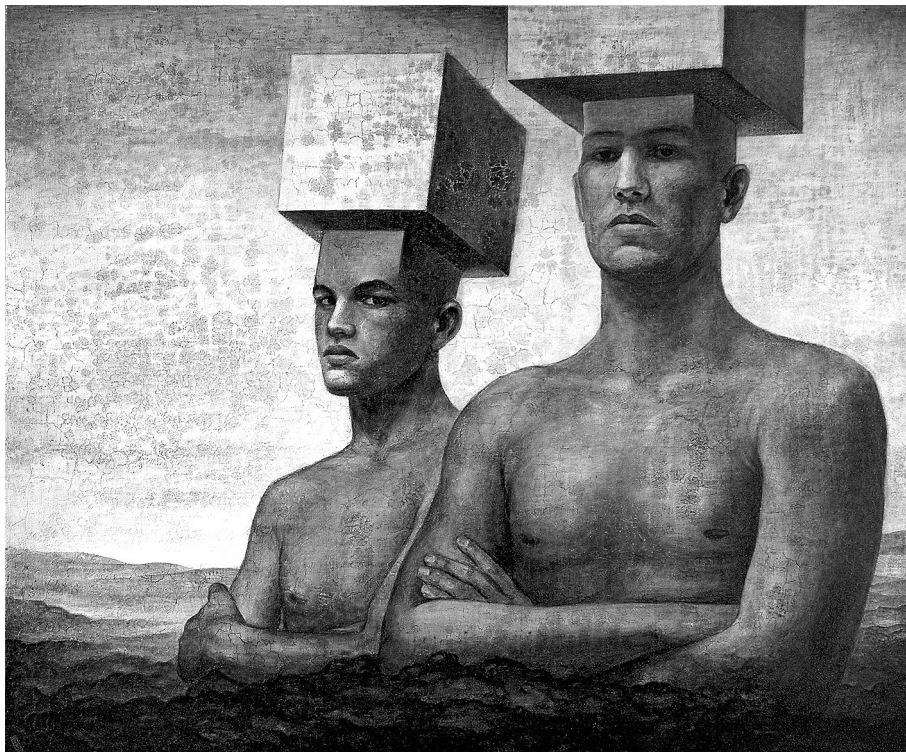
Új fejezetet nyit a »balatoni nyár« fogalomtárában Siófok új/megújult helyszíne, a PLÁZS. Az ország legnagyobb bulistrandja napközben a napfürdőző édes semmittevés vagy az aktív kikapcsolódás színtere, a programnapokon pedig egy pörgős V.I.P.-centrummá válik, partifolyamokkal és koncertsorozattal a nyári hétvégeken.”

A beach, illetve plázs trendi életérzése a balatoni vendéglátó helyeket is magáévá tette: napjainkban sorra bukkannak fel a *Lidó*, *Aranypart*, *Ezüstpart*, *Napfény*, *Club*, *Yacht kikötő*, *Plázs*, s újabban: lidós partszakasz... elnevezések. Nem véletlenül aggódnak a minőség és a kellem őrei, a fürrediek, hogy már az ő városuk is „siófokizálódik”. Bizonyára tévednek.

Mi más lehetne ma Magyarország szuperlatívusza, mint: „Nagyon Balaton”?!

(*Nyelvi esszék*. Szerk.: Balázs Géza–Minya Károly, Anyanyelvápolók Szövetsége – Inter Kft., Bp., 2016)

Sebő József

Szucsik József: Két bajnok